

Ο ρόλος της σχολικής βιβλιοθήκης στην καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας των μαθητών

Χρήστος Μπουλούμπας
Σχολικός Σύμβουλος Π.Ε.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης εργασίας με την οποία διερευνάται ο ρόλος του ελληνικού δημοτικού σχολείου στην καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας των μαθητών. Για τη διερεύνηση αυτή υιοθετείται η συστημική προσέγγιση. Εξετάζεται, δηλαδή, το σύνολο της εκπαιδευτικής και παιδαγωγικής διαδικασίας η οποία διαμορφώνεται στο σημερινό δημοτικό σχολείο μέσα από μια σειρά αλληλεπιδραστικών παραγόντων (διδασκτική διαδικασία, προγράμματα σπουδών, εγχειρίδια, διδακτικό προσωπικό, διοίκηση, κλίμα-σχέσεις-συνεργασίες που αναπτύσσονται με εσωσχολικούς και εξωσχολικούς παράγοντες, υλικοτεχνική υποδομή-πόροι της σχολικής μονάδας και επιτεύγματα). Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται ο ρόλος της σχολικής βιβλιοθήκης ως σημαντικού μέρους της υλικοτεχνικής υποδομής στην καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας των μαθητών, στο βαθμό, βεβαίως, που ο ρόλος αυτός μπορεί να παρουσιαστεί ανεξάρτητα από τους παραπάνω αλληλεπιδραστικούς παράγοντες.

Μεθοδολογία

Τα στοιχεία της έρευνας είναι ποιοτικά και τα συλλέξαμε με τη μέθοδο της μελέτης περίπτωσης, αξιοποιώντας ως εργαλείο συλλογής την πρόσωπο με πρόσωπο ημιδομημένη συνέντευξη. Ως μέθοδο προσέγγισης του ερευνητικού προβλήματος και ανάλυσης των δεδομένων της μελέτης περίπτωσης υιοθετήσαμε τη θεμελιωμένη θεωρία (grounded theory). Πρόκειται για μεθοδολογία η οποία δε βασίζεται εξ αρχής σε κάποια προκαθορισμένη θεωρία. Η θεωρία γεννιέται και αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια της έρευνας και θεμελιώνεται προοδευτικά στα δεδομένα που προκύπτουν από τη συνεχή αλληλεπίδραση συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων (Glaser & Strauss, 1967, σ. 1· Strauss & Corbin, 1994, σ. 273). Η προϋπάρχουσα θεωρητική γνώση αξιοποιείται μόνο ως μέσο ευαισθητοποίησης για την καθοδήγηση του ερευνητή κατά τον αρχικό σχεδιασμό της έρευνας, καθώς και κατά τη συγκέντρωση και ανάλυση των δεδομένων (Κυριαζή, 2002,

σ. 52). Ως πηγή άντλησης των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις διάρκειας μιας ώρας περίπου, που πήραμε από τους εκπαιδευτικούς μιας δεκαθέσιας σχολικής μονάδας αστικής περιοχής. Στην υπό έρευνα σχολική μονάδα υπηρετούσαν 13 δάσκαλοι,¹ 2 δάσκαλοι ειδικοτήτων² και ένας διευθυντής. Από τους 13 δασκάλους οι 10 (8 γυναίκες και 2 άνδρες) δέχτηκαν³ να πάρουν μέρος στην έρευνα και να δώσουν συνέντευξη στον ερευνητή. Επιλέξαμε ως μελέτη περίπτωσης τη συγκεκριμένη σχολική μονάδα, επειδή θεωρείται αντιπροσωπευτικός τύπος αστικού σχολείου της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ως προς την οργανικότητα και το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο λειτουργεί.

Για τη διασταύρωση και τον έλεγχο των δεδομένων αξιοποιήθηκαν απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις που πραγματοποιήσαμε με τους μαθητές⁴ των δυο τμημάτων της Στ' τάξης, τον διευθυντή της μελέτης περίπτωσης και εκπροσώπους των γονέων (Συλλόγου Γονέων). Για την αξιοπιστία του ερευνητικού εργαλείου φροντίσαμε, πριν το χρησιμοποιήσουμε για την άντληση των δεδομένων από τα υποκείμενα της μελέτης περίπτωσης, να το δοκιμάσουμε κατά την πιλοτική φάση της έρευνας με εκπαιδευτικούς που υπηρετούν σε άλλες σχολικές μονάδες, οι οποίες, όμως, έχουν τα ίδια βασικά χαρακτηριστικά (οργανικότητα, τόπο λειτουργίας) με την υπό εξέταση σχολική μονάδα.

Για την ανάλυση των δεδομένων υιοθετήσαμε τη μέθοδο της θεμελιωμένης θεωρίας, η οποία αποτελεί, εκτός από μέθοδο ερευνητικής προσέγγισης, και τρόπο ανάλυσης των δεδομένων. Η μέθοδος αυτή εκφράζεται με την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη μέθοδο αυτή, ορίσαμε εξαρχής κάποιες δοκιμαστικές κατηγορίες. Τα δεδομένα των πρώτων συνεντεύξεων ταξινομούνταν σύμφωνα με τις αρχικές κατηγορίες. Στην πορεία, όμως, της ταξινόμησης του υλικού των συνεντεύξεων είχαμε την ευκαιρία να αναθεωρούμε και να αναδιαμορφώνουμε τόσο τις κατηγορίες όσο και τα ερευνητικά μας ερωτήματα μέσα από την αλληλεπίδραση των δεδομένων της έρευνάς μας. Βασική επιδίωξη κατά τη φάση αυτή ήταν η δημιουργία τόσων και τέτοιων κατηγοριών,

1 Οι τρεις επιπλέον δάσκαλοι τοποθετήθηκαν για την κάλυψη δύο λειτουργικών κενών και για συμπλήρωση ωραρίου.

2 Από τους δασκάλους ειδικότητας (Φυσικής Αγωγής και Αγγλικών) δε ζητήσαμε συνεντεύξεις, γιατί δεν έχουν συνολική εικόνα των δραστηριοτήτων της σχολικής μονάδας και, κατά την άποψή μας, δεν εμπλέκονται άμεσα σε διαδικασίες και δραστηριότητες που καλλιεργούν τη φιλαναγνωσία.

3 Τρεις από τους δασκάλους, παρά τις προσπάθειες που κατέβαλε ο ερευνητής, δε δέχτηκαν να πάρουν μέρος στην έρευνα. Πρόκειται για δύο δασκάλες με 28 και 22 έτη υπηρεσίας και ένα δάσκαλο με 26 έτη υπηρεσίας. Και οι τρεις δήλωσαν αδυναμία να απαντήσουν σε ερωτήματα που αφορούν στο ζήτημα της φιλαναγνωσίας, είτε γιατί δεν κατέχουν το αντικείμενο της έρευνας είτε γιατί δεν έχουν ξαναδώσει συνέντευξη.

4 Οι συνεντεύξεις με τους μαθητές πραγματοποιήθηκαν ομαδικά, γιατί, σύμφωνα με τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία η οποία πραγματεύεται μεθοδολογικά ζητήματα εκπαιδευτικής έρευνας, τα παιδιά προτιμούν την ομαδική συνέντευξη και είναι πιο πρόθυμα να πάρουν μέρος στην ερευνητική διαδικασία (περισσότερα για τα πλεονεκτήματα της ομαδικής συνέντευξης βλ. σε Bird, Hammersley, Gomm & Woods, 1999, σ. 86-87 και Cohen & Manion, 1994, σ. 395).

ώστε να εντάσσονται σε αυτές όλα τα δεδομένα της έρευνας (σημείο κορεσμού⁵). Μετά το σημείο κορεσμού συγκρίναμε⁶ τις κατηγορίες μεταξύ τους, εντοπίζοντας τα κοινά τους στοιχεία και αφαιρώντας⁷ σταδιακά το υλικό η απουσία του οποίου δε θα αλλοίωνε ουσιαστικά το περιεχόμενο του ερευνητικού υλικού. Έτσι, καταλήξαμε στις παρακάτω κατηγορίες:

- Συλλογή βιβλίων
- Κριτήρια επιλογής
- Χώρος στέγασης
- Τρόπος λειτουργίας
- Τεχνικός εξοπλισμός
- Βιβλιοθήκες τάξης

Θεωρητικό πλαίσιο

Η ελληνική και διεθνής βιβλιογραφία θεωρεί ως απαραίτητη υλικοτεχνική υποδομή για την καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας την ύπαρξη μιας καλά οργανωμένης σχολικής βιβλιοθήκης. Καλά οργανωμένη σχολική βιβλιοθήκη για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση νοείται ένας ξεχωριστός χώρος της σχολικής μονάδας, στον οποίο υπάρχουν, εκτός από τις παραδοσιακές συλλογές (βιβλία, χάρτες, αφίσες, διαφάνειες, προπλάσματα, εικόνες κ.λπ.), και σύγχρονες πηγές πληροφόρησης: βιντεοταινίες, πολυμέσα και ηλεκτρονικοί υπολογιστές. «Ο πλούτος του υλικού, η σωστή στελέχωση, οι άνετοι και επαρκείς χώροι και ο αναγκαίος εξοπλισμός είναι μερικές από τις στοιχειώδεις προϋποθέσεις για τη σωστή λειτουργία της σχολικής βιβλιοθήκης» (Χαραμής, 1997, σελ. 98). Επιπλέον, κατά την άποψη του Ντελόπουλου (1998, σελ. 117-118), είναι απαραίτητο η βιβλιοθήκη να λειτουργεί με συγκεκριμένο ωράριο εντός, αλλά και εκτός του σχολικού προγράμματος, ακόμη και τα Σαββατοκύριακα. Χωρίς αυτές τις διευκολύνσεις δε νοείται βιβλιοθήκη στο σχολείο.

Βασικοί σκοποί μιας σχολικής βιβλιοθήκης είναι, ανάμεσα σε άλλους, η εκμάθηση του τρόπου έρευνας και αναζήτησης πληροφοριών, η υποβοήθηση του σχολικού προγράμματος καθώς και η ανάπτυξη της φιλαναγνωσίας μέσω των λογοτεχνικών βιβλίων και των βιβλίων γνώσεων (Ντελόπουλος, 1999, σελ. 279). Αναφερόμαστε, επιλεκτικά, στους τρεις αυτούς στόχους γιατί, κατά την άποψή μας, είναι αλληλοεξαρτώμενοι, με την έννοια, δηλαδή, ότι η έρευνα και η αναζήτηση, είτε για την εξυπηρέτηση των αναγκών του σχολικού προγράμματος είτε για την ικανοποίηση των παιδικών αναζητήσεων, για να είναι ουσιαστική, προϋποθέτει τη φιλαναγνωσία. Ακόμη, μια καλά οργανωμένη σχολική βιβλιοθήκη δίνει τη δυνατότητα στο σχολείο να παρέμβει αντισταθμιστικά για τους

⁵ Για περισσότερα, βλ. Rustemeyer, 1992, σ. 104-105.

⁶ Εναλλακτική ονομασία της θεμελιωμένης θεωρίας είναι και η συνεχής συγκριτική μέθοδος (constant comparative method) (Glaser, 1965, σ. 436-445).

⁷ Η σύγκριση και η αφαίρεση του υλικού έγινε σε συνεργασία με τον δάσκαλο Παρασκευά Παρασκευά.

μαθητές που προέρχονται από μη προνομιούχα κοινωνικοοικονομικά και μορφωτικά στρώματα, προσφέροντάς τους τη δυνατότητα να προσεγγίσουν το εξωσχολικό βιβλίο (Χαραμής, 1998, σελ. 102).

Ποια είναι, όμως, η κατάσταση που επικρατεί στα ελληνικά δημοτικά σχολεία σε σχέση με την ύπαρξη και λειτουργία των σχολικών βιβλιοθηκών; Καταρχάς, η ελληνική πολιτεία σε θεσμικό επίπεδο αναγνωρίζει την ίδρυση και λειτουργία των σχολικών βιβλιοθηκών για την ποιοτική αναβάθμιση της παιδείας, γενικά, και για την καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας, ειδικότερα (Μαργαγκουδάκη, 1994, σελ. 58). Συγκεκριμένα, στο άρθρο 43 του νόμου 1566/85 προβλέπεται για κάθε σχολείο της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης η ίδρυση και λειτουργία σχολικής βιβλιοθήκης. Δεν προβλέπεται, όμως, από πουθενά χρηματοδότηση. Αυτή είναι η κυριότερη αιτία που, στην πράξη, η ελληνική εκπαίδευση δεν υποστηρίζεται από καλά οργανωμένες σχολικές βιβλιοθήκες. «Οι σχολικές βιβλιοθήκες στην Ελλάδα, όπου υπάρχουν, λειτουργούν σε ένα επίπεδο που θα μπορούσε να το χαρακτηρίσει κανείς από εξαιρετικά χαμηλό ως ανύπαρκτο» (Σιγάλας, 1998, σελ. 86). Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται και από σχετικές έρευνες⁸ που έγιναν σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας.

Στις ίδιες έρευνες διαπιστώθηκε ότι οι περισσότερες από τις σχολικές βιβλιοθήκες, όπου υπάρχουν και με οποιοδήποτε εξοπλισμό, βρίσκονται σε ακατάλληλους και μη προσβάσιμους χώρους από τα παιδιά, οι περισσότερες είναι κλειδωμένες⁹ και χωρίς κάποιον υπεύθυνο βιβλιοθήκης που να αντιλαμβάνεται τη σπουδαιότητα του ρόλου του κ.λπ. (Αναγνωστόπουλος, 1987, σελ. 176-177). Γενικά, δηλαδή, η οργάνωση, η λειτουργία τους και η επάρκειά τους σε βιβλία απέχουν πολύ από τις «αναγκαίες προδιαγραφές για την αποτελεσματική συμβολή της βιβλιοθήκης τόσο στον εμπλουτισμό και την ποιοτική αναβάθμιση του εκπαιδευτικού έργου όσο και στην καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας» (Μαργαγκουδάκη, 1994, σελ. 58).

Σύμφωνα με τις διεθνείς προδιαγραφές, ο χώρος στον οποίο στεγάζεται μια σχολική βιβλιοθήκη θα πρέπει να είναι ανάλογος με τον αριθμό των μαθητών.

8 Αναφερόμαστε σε έρευνες που έγιναν από τον Αναγνωστόπουλο το 1984 σε Νηπιαγωγεία, Δημοτικά Σχολεία και Γυμνάσια της Καρδίτσας (Αναγνωστόπουλος, 1987, σελ. 173-179) και το 1987-88 σε Δημοτικά Σχολεία της Λαμίας (Αναγνωστόπουλος, 1989, σελ. 23-26). Επίσης, σε σχολεία της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του Δήμου Κερατσινίου (Οικονομοπούλου, 1991, σελ. 69-75) καθώς και το 1989 στα 22 δημοτικά σχολεία της πόλης των Ιωαννίνων από τον Καψάλη (2000, σελ. 19-55).

9 Οι Αναγνωστόπουλος & Δελώνης (1988, σελ. 87) σημειώνουν τον υπερβάλλοντα ζήλο που δείχνουν ορισμένοι δάσκαλοι για την προστασία των βιβλίων. Προφανώς, οι δάσκαλοι αυτοί αγνοούν ότι τα βιβλία είναι αναλώσιμο υλικό και πως είναι άλλο πράγμα ο σεβασμός στο βιβλίο και άλλο το «διπλοκλείδωμα» στο ντουλάπι. «Τα βιβλία που βρίσκονται πίσω από κλειδωμένα τζάμια και δεν είναι διαθέσιμα σε πρώτη ζήτηση είναι σαν να μην υπάρχουν» (Ψύρρας, 1996, σελ. 29). Για τις σχολικές βιβλιοθήκες που δε λειτουργούν, σε έρευνα που πραγματοποίησε ο Δελώνης διαπιστώθηκε, κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, ότι οι βιβλιοθήκες δε λειτουργούν για αστείες, πολλές φορές, αιτίες (έλλειψη κλειδιού, φόβος για απώλεια ή καταστροφή των βιβλίων, ευθυνοβοβία διευθυντών ή υπεύθυνων γι' αυτές δασκάλων κ.ά.) (Αναγνωστόπουλος & Δελώνης, 1988, σελ. 94 και 119).

Στην Ελλάδα, με βάση τα σχέδια του Οργανισμού Σχολικών Κτιρίων, στα καινούρια σχολικά κτίρια προβλέπονται τέσσερις τύποι βιβλιοθηκών, ανάλογα με την οργανικότητα των σχολείων, από τριθέσιο μέχρι δωδεκαθέσιο. Στην πράξη, όμως, κατά κανόνα οι χώροι που κατασκευάζονται για τη στέγαση της σχολικής βιβλιοθήκης στα καινούρια κτίρια δεν ξεπερνούν τα 30 τετραγωνικά μέτρα. Οι χώροι αυτοί δεν είναι επαρκείς, αφού η πρόβλεψη είναι σταθερή για κάθε σχολική μονάδα και δε συσχετίζεται με τον αριθμό των παιδιών (Οικονομοπούλου, 1998, σελ. 65). Επιπλέον, το γεγονός ότι ακόμη και αυτοί οι μικροί χώροι συχνά δε χρησιμοποιούνται από τις σχολικές μονάδες ως σχολικές βιβλιοθήκες αλλά ως αίθουσες διδασκαλίας, εργαστήρια, αποθήκες κ.λπ. οξύνει το πρόβλημα (Σίνα, 1998, σελ. 123).

Σχετικά με τη συλλογή μιας σχολικής βιβλιοθήκης, αυτή θα πρέπει να είναι ανάλογη με τον αριθμό των μαθητών και των ενδιαφερόντων τους, και να καλύπτει τις ανάγκες του Αναλυτικού Προγράμματος. Μια επαρκής σχολική βιβλιοθήκη, για ένα σχολείο μέχρι 100 μαθητές περίπου, θα πρέπει να διαθέτει 1.200-3.900 τίτλους έντυπου υλικού, από το οποίο να αντιστοιχούν στο περιεχόμενο κάθε σχολικού εγχειριδίου δέκα τουλάχιστο βιβλία (Καργάκος, 1998, σελ. 83· Σίνα, 1998, σελ. 123). Συνεπώς, οι τίτλοι του έντυπου υλικού μιας σχολικής βιβλιοθήκης μπορούν να αφορούν σε λογοτεχνικά και βιβλία γνώσεων, σε βιβλία που βοηθούν το σχολικό πρόγραμμα, εγκυκλοπαίδειες, περιοδικά¹⁰ και λευκώματα. Η θεματική συγκρότηση του υλικού θα πρέπει να καλύπτει τα γενικά και τα ειδικά ενδιαφέροντα όλων των παιδιών, ανάλογα με την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν, το φύλο, την ηλικία, την πολιτισμική ομάδα, καθώς και ανάλογα με τη γλώσσα που χρησιμοποιούν ως μητρική.¹¹ Η ύπαρξη του παραπάνω υλικού δίνει τη δυνατότητα στη σχολική μονάδα να το αξιοποιεί για την πραγματοποίηση δραστηριοτήτων φιλαναγνωσίας, στο πλαίσιο σύνδεσης της σχολικής βιβλιοθήκης με τα διδασκόμενα μαθήματα στο Δημοτικό Σχολείο. Επιπλέον, η δυνατότητα δανεισμού του υλικού από τους μαθητές θα συμπληρώνει την προσπάθεια για καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας με την αξιοποίηση και του εξωσχολικού χρόνου. Στο σημερινό ελληνικό δημοτικό σχολείο, όπου εφαρμόζεται το νέο Δ.Ε.Π.Π.Σ.-Α.Π.Σ., η ύπαρξη μιας πλούσιας συλλογής στη σχολική βιβλιοθήκη και η δανειστική της λειτουργία κρίνονται απαραίτητες. Είναι χαρκτηριστικό ότι στο παρελθόν, και λόγω της έλλειψης οργανωμένων σχολικών βι-

10 Τα περιοδικά προσφέρονται για την καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας σε παιδιά που δεν είναι εξοικειωμένα με την ανάγνωση ολόκληρων βιβλίων. Τα περιοδικά δίνουν τη δυνατότητα πολλών επιλογών. Μπορεί να δει κανείς μόνο τις εικόνες, να διαβάσει τα αστεία, να διαβάσει μόνο ένα διήγημα ή ένα παραμύθι ή να παρακολουθήσει ένα μυθιστόρημα σε συνέχειες. Επιπλέον, κανένας δεν ελέγχει το παιδί αν διάβασε ολόκληρο το περιοδικό, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει με το βιβλίο (Χατζηδημητρίου-Παράσχου, 2000, σελ. 57).

11 Μια συλλογή σχολικής βιβλιοθήκης, για να καλύπτει τα ενδιαφέροντα των μαθητών της σχολικής μονάδας, θα πρέπει να συγκροτείται σε συνεργασία τόσο με τους εκπαιδευτικούς όσο και με τους μαθητές (Σακελλαρίου, 2003, σελ. 128).

βλίοthκώn,¹² ακυρώθηκαν καινοτόμες εκπαιδευτικές δραστηριότητες, όπως οι Συνθετικές Δημιουργικές Εργασίες¹³ του 1995-96, που είχαν ως στόχο, ανάμεσα σε άλλους, και την καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας (Χαραμής, 1997, σελ. 100).

Πέρα, όμως, από μια πλούσια έντυπη συλλογή, μια καλά οργανωμένη σχολική βιβλιοθήκη θα πρέπει να διαθέτει και σύγχρονο τεχνικό εξοπλισμό τόσο για τις οργανωτικές και λειτουργικές της ανάγκες όσο και για την πρόκληση του ενδιαφέροντος των παιδιών για το βιβλίο μέσα από άλλους δρόμους (Βαλάση, 1994, σελ. 191). Ειδικότερα, μια σύγχρονη σχολική βιβλιοθήκη θα πρέπει να διαθέτει, όπως προαναφέρθηκε, οπτικοακουστικό εξοπλισμό (ηλεκτρονικούς υπολογιστές, μηχανές προβολής, κασετόφωνο, φωτοτυπικό μηχάνημα, βιντεοκάμερα, διαφάνειες, φωτογραφίες, δίσκους-κασέτες, πολυμέσα,¹⁴ βιντεοκασέτες κ.ά.),¹⁵ για να μπορεί να πραγματοποιεί δραστηριότητες (παρακολούθηση μιας δραματοποιημένης ιστορίας, παραγωγή κινούμενων σχεδίων, ακροάσεις, αναζήτηση πληροφορίας κ.λπ.) που θα προκαλούνται μέσα από τα διαβάσματα των παιδιών (Αγγελοπούλου & Βαλάση, 1989, σελ. 11· Anderson, Hiebert, Scott & Wilkinson, 1994, σελ. 53). Επιπλέον, όλα τα παραπάνω τεχνικά μέσα, ανεξάρτητα από το αν βρίσκονται στο χώρο της βιβλιοθήκης ή σε άλλο χώρο της σχολικής μονάδας, μπορούν να αξιοποιούνται και για την υπόλοιπη μαθησιακή διαδικασία του σχολείου. Έτσι, θα αφαιρείται από το σχολικό εγχειρίδιο η αποκλειστικότητα στη μετάδοση της γνώσης, η οποία λειτουργεί αντιφιλαναγνωστικά για το μαθητή. Αυτό, βεβαίως, δε σημαίνει ότι η χρήση των οπτικοακουστικών μέσων λειτουργεί ανταγωνιστικά σε σχέση με το βιβλίο. Αντίθετα, επιχειρείται η ενίσχυση της μαθησιακής διαδικασίας μέσα από διαφορετικά κανάλια

12 Σύμφωνα με τον Κασωτάκη (1998, σελ. 195), από τα ελληνικά δημοτικά σχολεία μόνο το 3,9% έχουν καλά οργανωμένη βιβλιοθήκη. Ακόμη, σε έρευνα που πραγματοποίησαν οι Αρβανίτης, Κυρίδης, Ντίνας, και Σουλιώτης το 2001 σε σχολεία της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, βρέθηκε ότι οι περισσότερες βιβλιοθήκες λειτουργούν στους διαδρόμους των σχολείων, δεν υπάρχει βιβλιοθηκονόμος, ο αριθμός των βιβλίων είναι μικρός και τα περισσότερα είναι πολύ παλιά βιβλία (Αρβανίτης, Κυρίδης, Ντίνας & Σουλιώτης, 2001, σελ. 161).

13 Οι Συνθετικές Δημιουργικές Εργασίες θεσμοθετήθηκαν με το Π.Δ. 409/1994. Βλ. περισσότερα στο: Επιστημονική Συνάντηση (1997). *Η Συνθετική Δημιουργική Εργασία στο σχολικό πρόγραμμα*. Αθήνα: Σχολή Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου.

14 Σε έρευνα που εκπονήθηκε από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1995 μέχρι το 1998, με επιστημονικούς υπεύθυνους την Κατοίκη-Γκίβαλου και τον Ράπτη, επαληθεύτηκε η αρχική ερευνητική υπόθεση, ότι, δηλαδή, με τη χρήση πολυμέσων στην εκπαίδευση μπορούμε να ενισχύσουμε τη φιλαναγνωσία των παιδιών και να τα παρακινήσουμε να αναζητήσουν και να διαβάσουν το βιβλίο που γνώρισαν μέσω ενός εκπαιδευτικού λογισμικού (Καλογήρου, 1999, σελ. 145 και 147).

15 Μετά από ερευνητικό πρόγραμμα που πραγματοποίησε ο Αναγνωστόπουλος την τριετία 1994-1997 σε 28 νηπιαγωγεία και 7 δημοτικά σχολεία της Θεσσαλίας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το κασετόφωνο, η φωτογραφική μηχανή και η βιντεοκάμερα είναι απαραίτητα για την ανάγνωση και καταγραφή κειμένων με σκοπό την κατάρτιση μιας φωνητικής (συλλογής κασετών) στο σχολείο. Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, η αξιοποίηση του υλικού της φωνητικής προωθεί την ανάγνωση βιβλίων από τα παιδιά της πρώτης και δεύτερης τάξης του δημοτικού σχολείου (Αναγνωστόπουλος, 2001, σελ. 156-165).

επικοινωνίας που απευθύνονται ταυτόχρονα σε παραπάνω από μια αισθήσεις¹⁶ του μαθητή (Γιαννικοπούλου, 1998, σελ. 220). Στο ελληνικό σχολείο, όμως, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αγνοείται συστηματικά η αξιοποίηση των παραπάνω μέσων για την προσέγγιση της γνώσης, γι' αυτό και «δεν είναι ακατανόητο το γεγονός ότι η πλειονότητα των μαθητών, ανεξάρτητα από το κοινωνικό στρώμα, βρίσκει το σχολείο βαρετό» (Κορωναίου, 2001, σελ. 5).

Μια καλά οργανωμένη σχολική βιβλιοθήκη, για να προωθήσει την ανάγνωση βιβλίων από τα παιδιά, θα πρέπει να διαθέτει και ειδικά εκπαιδευμένο προσωπικό. Οι σχολικές βιβλιοθήκες δεν μπορούν να επιτελέσουν το σκοπό τους, αν λειτουργούν με εθελοντές ή, πολύ χειρότερα, με επιστρατευμένους εκπαιδευτικούς. Είναι ανάγκη να ανατεθεί η λειτουργία των σχολικών βιβλιοθηκών σε επαγγελματίες βιβλιοθηκάρχους¹⁷ ή σε ειδικά επιμορφωμένους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι θα έχουν πλήρη ή μερική απαλλαγή από τα διδακτικά τους καθήκοντα (Κάτσικας, 1997, σελ. 80). Έτσι, θα μπορούν να εφαρμόζονται ειδικά αναγνωστικά προγράμματα και δραστηριότητες φιλαναγνωσίας που θα έχουν ως στόχο, εκτός από την ενθάρρυνση των παιδιών για ανάγνωση όσο το δυνατόν περισσότερων βιβλίων, και την καλλιέργεια βασικών δεξιοτήτων χρήσης και σωστής αξιοποίησης μιας βιβλιοθήκης¹⁸ (Μελάς, 1998, σελ. 145).

«Εξίσου σημαντική αξία, πέρα από τη βιβλιοθήκη του κάθε σχολείου, έχει και η βιβλιοθήκη της κάθε τάξης. Είναι αποδεδειγμένο ότι τα παιδιά που φοιτούν σε τάξεις με βιβλιοθήκη διαβάζουν περισσότερο και έχουν καλύτερη στάση απέναντι στο διάβασμα» (Anderson, Hiebert, Scott, Wilkinson, 1994, σελ. 119-120). Για το λόγο αυτό προτείνεται η δημιουργία βιβλιοθήκης τάξης, στην οποία μπορούν να συμπεριλαμβάνονται, εκτός από μια μικρή βιβλιοθήκη, μια προθήκη, ένα τραπέζι όπου θα εκτίθενται οι δημιουργίες των παιδιών που θα προκύπτουν μετά την ανάγνωση ενός βιβλίου, ανθολογίες κ.λπ. (Κατσίκη-Γκίβαλου, Καλογήρου, Παπαδάτος, Πρωτονοτάριου και Πυλαρινός, 2001, σελ. 19). Αυτονόητο είναι ότι το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης τάξης θα πρέπει να είναι πλούσιο και ποικίλο, ώστε να ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα και στις αναγνωστικές δεξιότητες όλων των παιδιών.

16 Για προτάσεις προσέγγισης των λογοτεχνικών κειμένων με ταυτόχρονη λειτουργία ήχου, λόγου και εικόνας βλ. Γιαννικοπούλου, 1998, σελ. 219-220· Καλογήρου, 1999, σελ. 145-156· Μπουλούμπασης, 2002, σελ. 73-91· Ορφανίδου, 1993, σελ. 23-31).

17 Στο άρθρο 43 του νόμου 1566/85 προβλέπεται η σύσταση θέσεων βιβλιοθηκονόμων με προεδρικό διάταγμα.

18 Η έλλειψη καθοδήγησης των μαθητών από τη σχολική μονάδα στον τρόπο χρήσης και αξιοποίησης μιας βιβλιοθήκης ή βιβλιογραφίας, λεξικών, CD-ROM κ.ά. δημιούργησε την ανάγκη να προταθεί ακόμη και η ένταξη σχετικού μαθήματος στο ωρολόγιο πρόγραμμα. Η πρόταση αυτή προέκυψε ως αποτέλεσμα μιας πειραματικής εφαρμογής που πραγματοποιήθηκε από τις Αθανασοπούλου και Κώτση για τρία χρόνια (1995-1998) σε σχολεία του Δήμου Χαλανδρίου (Κώτση, 1996, σελ. 34-35).

Παρουσίαση των αποτελεσμάτων

Τα βιβλία της βιβλιοθήκης, σύμφωνα με την άποψη σχεδόν όλων των εκπαιδευτικών, δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες του Αναλυτικού Προγράμματος, γι' αυτό και δεν αξιοποιούνται σχεδόν καθόλου για τη διδασκαλία των μαθημάτων. Δύο εκπαιδευτικοί δηλώνουν ότι κάποια από τα βιβλία ανταποκρίνονται, καθώς έχουν σχέση με τα θέματα μυθολογίας, γι' αυτό και, όταν είχαν την τρίτη τάξη, τα είχαν αξιοποιήσει. Τα περισσότερα από τα υπάρχοντα βιβλία ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα των μαθητών, αλλά οι περισσότεροι από τους εκπαιδευτικούς τα βρίσκουν λίγα σε σχέση με τον αριθμό των παιδιών.

Όσον αφορά τα κριτήρια με βάση τα οποία επιλέγονται τα βιβλία κάθε φορά που πρόκειται να εμπλουτιστεί η βιβλιοθήκη του σχολείου, όλοι οι εκπαιδευτικοί συμφωνούν ότι δε γνωρίζουν τη διαδικασία με την οποία γίνεται η επιλογή και η παραγγελία των βιβλίων και ότι το θέμα αυτό το χειρίζεται προσωπικά ο Διευθυντής του Σχολείου. Ο Διευθυντής του σχολείου δηλώνει ότι τα βιβλία που αγοράζονται είναι τόσο λίγα, που εκτιμά πως δεν αξίζει τον κόπο να εμπλέξει στη διαδικασία επιλογής και τους συναδέλφους, ενώ ως βασικό κριτήριο για την επιλογή των βιβλίων τα οποία πρόκειται να αγορασθούν χρησιμοποιεί την καταλληλότητά τους για την ηλικία των μαθητών του δημοτικού σχολείου.

Ακατάλληλο ως προς την έκταση βρίσκουν οι εκπαιδευτικοί της μελέτης περίπτωσης το χώρο στον οποίο στεγάζεται η σχολική βιβλιοθήκη και επισημαίνουν ως ανασταλτικό παράγοντα το γεγονός ότι ο ίδιος χώρος χρησιμοποιείται και ως αίθουσα πληροφορικής και ως χώρος αποθήκευσης του τεχνικού και εποπτικού εξοπλισμού. Ενδεικτική είναι η περιγραφή μιας δασκάλας, σύμφωνα με την οποία «...το περιβάλλον της βιβλιοθήκης δεν είναι καθόλου ευχάριστο. Υπάρχει μεγάλη ακαταστασία, παντού στοιβαγμένα θρανία, χαρτιά, βιβλία, υπολογιστές. Κάτι σαν αποθήκη, δηλαδή, ενώ εγώ θα ήθελα η βιβλιοθήκη να έχει χρώματα, φως, να έχει γωνιές χαλάρωσης για τα παιδιά και προπαντός θέρμανση».

Η απουσία κεντρικής θέρμανσης και η συνύπαρξη των υπολογιστών και του υπόλοιπου τεχνικού εξοπλισμού στην ίδια αίθουσα, σύμφωνα με την άποψη των περισσότερων εκπαιδευτικών, επηρεάζει αρνητικά και τον τρόπο λειτουργίας της βιβλιοθήκης. «Το χειμώνα η βιβλιοθήκη δεν πλησιάζεται, γιατί κάνει πολύ κρύο», δηλώνει ένας εκπαιδευτικός, ενώ αρκετές φορές δεν μπορούν οι εκπαιδευτικοί να αξιοποιήσουν τη βιβλιοθήκη, γιατί κάποιοι άλλοι «έχουν καταλάβει» το χώρο και ασχολούνται με τους υπολογιστές ή με κάποια προβολή. Επιπλέον, για την προστάσια του ηλεκτρονικού και τεχνικού εξοπλισμού, ο χώρος παραμένει πάντα κλειδωμένος και ανοίγει για τους μαθητές σε ένα διάλειμμα της Παρασκευής υπό την εποπτεία της υπεύθυνης βιβλιοθήκης, ενώ οι εκπαιδευτικοί για να τη χρησιμοποιήσουν θα πρέπει να εφοδιαστούν με το κλειδί από την υπεύθυνη ή τον Διευθυντή του Σχολείου.

Η υπεύθυνη ή ο υπεύθυνος βιβλιοθήκης ορίζεται στην αρχή κάθε σχολικού έτους «εκ περιτροπής», όπως τονίζει ο Διευθυντής του σχολείου, γιατί οι συνάδελφοι «γκρινιάζουν» όταν μένουν πάντα οι ίδιοι. Τα καθήκοντα της υπεύθυνης

βιβλιοθήκης, όπως προκύπτει από τη δήλωση της δασκάλας η οποία για την εφειννή χρονιά έχει αναλάβει αυτό το ρόλο –και συμφωνούν με αυτή οι απαντήσεις των υπόλοιπων εκπαιδευτικών και του Διευθυντή του Σχολείου– είναι να ανοίγει τη βιβλιοθήκη, να επιβλέπει, να σημειώνει τα ονόματα των παιδιών που δανείζονται βιβλία και, όποτε χρειάζεται, να παρεμβαίνει συμβουλευτικά, για να βοηθήσει στην επιλογή του καταλληλότερου βιβλίου σε σχέση με την ηλικία των παιδιών.

Οι μαθητές του σχολείου δεν είναι ιδιαίτερα ευχαριστημένοι από τη βιβλιοθήκη, γιατί είναι μικρή, με λίγα βιβλία, δεν έχει καθόλου αστυνομικά μυθιστορήματα και κόμικς, ενώ τους ενοχλεί η ακαταστασία, η παλαιότητα των επίπλων και το ότι κάθε φορά που την επισκέπτονται πρέπει να διαμορφώνουν μόνοι τους το χώρο στον οποίο θα καθίσουν ανοιγοκλείνοντας τις πτυσσόμενες καρέκλες.

Σχετικά με τον υπάρχοντα τεχνικό εξοπλισμό, επισημαίνεται από τους εκπαιδευτικούς ότι δε συνδέεται με τη λειτουργία της βιβλιοθήκης ούτε αποτελεί μέρος του εξοπλισμού της, βρίσκεται, όμως, εκεί λόγω έλλειψης κάποιου άλλου χώρου. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των περισσότερων εκπαιδευτικών, ελάχιστοι φαίνεται να τον χρησιμοποιούν λίγες φορές το χρόνο για προβολές κάποιων ταινιών και ακρόαση κάποιων παραμυθιών ή μελοποιημένων ποιημάτων, ενώ μια δασκάλα δηλώνει ότι *«έχουμε πάρα πολλά τεχνικά μέσα, δυστυχώς, όμως, τα έχει φάει η σκόνη»*. Οι λόγοι που επικαλούνται οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί για τη μη επαρκή αξιοποίηση του τεχνικού εξοπλισμού αφορούν στην ακαταλληλότητα του χώρου στον οποίο στεγάζεται ή στην έλλειψη διδακτικού χρόνου, ενώ δύο επικαλούνται και την κακή σχέση που έχουν με την τεχνολογία.

Οι μαθητές παραπονούνται για το ότι ο τεχνικός εξοπλισμός *«χρησιμοποιείται πιο πολύ από το ολοήμερο σχολείο»*, ενώ από αυτούς μόνο για να ακούσουν κανένα τραγούδι, να δουν καμιά βιντεοκασέτα, όταν έχουν κάποιο περιβαλλοντικό πρόγραμμα, ή *«για να απασχοληθούν και να μην κάνουν φασαρία, όταν έχουν κανένα κενό»*.

Από τους εννέα εκπαιδευτικούς τάξης μόνο ένας δάσκαλος έχει οργανώσει βιβλιοθήκη τάξης είτε με βιβλία που έφεραν τα παιδιά από την προσωπική τους βιβλιοθήκη είτε με βιβλία που αγόρασαν από τα τοπικά βιβλιοπωλεία. Τα βιβλία αυτά, όπως δηλώνει ο δάσκαλος, ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντα των παιδιών, γιατί τα επέλεξαν τα ίδια τα παιδιά. Η βιβλιοθήκη τάξης λειτουργεί ως δανειστική βιβλιοθήκη για τους μαθητές της τάξης και κάποιες φορές για ελεύθερη απασχόληση των παιδιών. Από τους δασκάλους που δεν έχουν οργανώσει βιβλιοθήκη τάξης οι περισσότεροι προβάλλουν ως επιχείρημα το γεγονός ότι υπάρχει η σχολική βιβλιοθήκη, ενώ όλοι επικαλούνται την ύπαρξη δύο πλούσιων και πολύ καλά οργανωμένων βιβλιοθηκών της πόλης, όπου τα παιδιά *«μπορούν να βρουν όποιο βιβλίο επιθυμούν»*.

Τα παιδιά, κατά την ομαδική συνέντευξή τους, επιβεβαίωσαν την ύπαρξη μιας βιβλιοθήκης τάξης στο σχολείο τους και τον τρόπο αξιοποίησής της, ενώ κάποια από αυτά θυμήθηκαν ότι σε κάποιες μικρότερες τάξεις με άλλο δάσκαλο ή

δασκάλα είχαν και στη δική τους αίθουσα βιβλιοθήκη.

Συζήτηση και γενικές διαπιστώσεις

Αναγνωρίζουμε τις αδυναμίες της ερευνητικής μεθόδου που επιλέξαμε ως προς τη γενίκευση των ευρημάτων για τις υπόλοιπες σχολικές μονάδες, ωστόσο, το γεγονός ότι η ερευνητική μας θεώρηση αφορούσε το σύνολο του «σχολικού γίνεσθαι» της μελέτης περίπτωσης, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η σχολική μονάδα που επιλέξαμε αποτελεί τυπικό δείγμα αστικής σχολικής μονάδας με πολλά κοινά χαρακτηριστικά ως προς τη σύνθεση του έμφυχου και του άψυχου δυναμικού με άλλες αστικές ή και ημιαστικές σχολικές μονάδες, μας επιτρέπει να έχουμε την πεποίθηση ότι αρκετά από τα ευρήματα της έρευνας μπορούν να αξιοποιηθούν σε συνδυασμό με ευρήματα άλλων ερευνών για εξαγωγή γενικευμένων συμπερασμάτων όχι μόνο σε σχέση με τις αντιλήψεις, στάσεις και πρακτικές που επικρατούν στο ελληνικό δημοτικό σχολείο για την καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας, αλλά και σε σχέση με τις βελτιωτικές παρεμβάσεις που πρέπει να γίνουν για την προώθησή της.

Επειδή από το ερευνητικό μας εγχείρημα φάνηκε ότι οι εκπαιδευτικοί δεν οργανώνουν βιβλιοθήκη τάξης, λόγω της ύπαρξης σχολικής βιβλιοθήκης και καλά οργανωμένων βιβλιοθηκών της πόλης, γεγονός που σημαίνει ότι η δράση της σχολικής μονάδας ως προς την καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας των μαθητών επηρεάζεται από το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί, προτείνουμε τη διενέργεια ενός συγκριτικού ερευνητικού εγχειρήματος με μια σχολική μονάδα αγροτικής περιοχής, όπου συνήθως δεν υφίστανται υποδομές παρόμοιες με αυτές των σχολικών μονάδων αστικής περιοχής.

Συνοψίζοντας τα προαναφερθέντα ευρήματα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η βιβλιοθήκη του σχολείου ούτε επαρκώς εξοπλισμένη είναι ούτε λειτουργεί σε ένα πλαίσιο θετικό για την προώθηση της βιβλιοανάγνωσης. Ο περιορισμένος χρόνος στον οποίο παραμένει ανοιχτή για τους μαθητές, ο επιστρατευμένος εκπαιδευτικός που εκτελεί καθήκοντα βιβλιοθηκονόμου, η μικρή συλλογή βιβλίων και ο ακατάλληλος χώρος στέγασης δημιουργούν αρνητικές προϋποθέσεις για την προώθηση της φιλαναγνωσίας.

Βιβλιογραφία

- Αγγελοπούλου, Β. – Βαλάση, Ζ. (1989). *Διαλέγουμε βιβλία για παιδιά, Για μια βασική βιβλιοθήκη*, Αθήνα: Gutenberg.
- Αγγελοπούλου, Β. (1994). «Φιλαναγνωσία και Παιδική Λογοτεχνία». Στο: Β. Αγγελοπούλου – Ι. Βασιλαράκης (επιμ.), *Φιλαναγνωσία και Παιδική Λογοτεχνία*, Αθήνα: Δελφίνι, σελ. 11-15.
- Αναγνωστόπουλος, Β. (1987). *Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας, Α' Ανιχνεύσεις*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Αναγνωστόπουλος, Β. – Δελώνης, Α. (1988). *Παιδική λογοτεχνία και σχολείο*, Αθήνα: Πατάκης.

- Αναγνωστόπουλος, Β. (1989). «Οι παιδικές σχολικές βιβλιοθήκες στον καθρέπτη», *Διαδρομές*, 13, 23-26.
- Αναγνωστόπουλος, Β. (2001). «Κατάρτιση φωνοθήκης στο σχολείο». Στο: Χ. Τσολάκης (επιμ.). *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Θεσσαλονίκη: Κώδικας, σελ. 156-165.
- Anderson, R. – Hiebert, E. – Scott, J. – Wilkinson, I. (1994). *Πώς να δημιουργήσουμε ένα έθνος από αναγνώστες* (μτφρ. Α. Αρχοντίδου). Αθήνα: Gutenberg.
- Αρβανίτης, Ι. – Κυρίδης, Α. – Ντίνας, Κ. – Σουλιώτης, Μ. (2003). «Οι εκπαιδευτικοί του Δημοτικού Σχολείου οραματίζονται την ιδανική σχολική βιβλιοθήκη», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 128, 153-162.
- Βαλάση, Ζ. (1994). «Οπτικοακουστικά μέσα, βιβλία και παιδιά. Δημιουργικές συναντήσεις». Στο: Β. Αγγελοπούλου – Ι. Βασιλαράκης (επιμ.), *Φιλαναγνωσία και Παιδική Λογοτεχνία*. Αθήνα: Δελφίνι, σελ. 185-199.
- Bird, M. – Hammersley, M. – Gomm, R. – Woods, P. (1999). *Εκπαιδευτική Έρευνα στην Πράξη, Εγχειρίδιο Μελέτης* (μτφρ. Ε. Φράγκου). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Γιαννικοπούλου, Α. (1998). «Η Αλίκη στη χώρα των πολυμέσων: Μια άλλη προσέγγιση της λογοτεχνίας». Στο: Ι. Βασιλαράκης (επιμ.), *Σύγχρονες οπτικές και προοπτικές της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*. Αθήνα: Τυπωθήτω, σελ. 209-225.
- Cohen, L. – Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Glaser, B.G. (1965). «The constant comparative method of qualitative analysis», *Social Problems*, 12, 436-445.
- Glaser, B.G. – Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory for Qualitative Research*, Chicago: Aldine.
- Καλογήρου, Τ. (1999). *Τέρψεις και ημέρες ανάγνωσης*. Αθήνα: Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου.
- Καργάκος, Σ. (1998). «Η δικτατορία του ενός και μοναδικού σχολικού εγχειριδίου». Στο: *Η Βιβλιοθήκη και το Βιβλίο στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλιοπωλών, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, σελ. 78-84.
- Κασσωτάκης, Μ. (1998). «Το παρόν και το μέλλον των σχολικών βιβλιοθηκών στην Ελλάδα». Στο: *Η Βιβλιοθήκη και το Βιβλίο στη Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλιοπωλών, Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, σελ. 193-196.
- Κάτσικας, Χ. (1997). «“Χαρτογραφώντας” την αναγνωστική συμπεριφορά των μαθητών». Στο: *Ανάγνωση και Σχολείο*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, σελ. 73-80.
- Κατσίκη-Γκιβαλου, Α. – Καλογήρου, Τ. – Παπαδάτος, Γ. – Πρωτονοτάριου, Σ. – Πυλαρινός, Θ. (2001). *Με λογισμό και μ' όνειρο, Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Ε' & ΣΤ' Τάξης Δημοτικού, Οδηγίες για το Δάσκαλο*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.
- Καψάλης, Γ. (2000). *Μελέτες Παιδικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κορωνάιου, Α. (2001). *Εκπαιδύοντας εκτός σχολείου, Η συμβολή των οπτικοακουστικών μέσων και των νέων τεχνολογιών*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κυριαζή, Ν. (2002). *Η Κοινωνιολογική Έρευνα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κώτση, Α. (1996). «Σχέση σχολείου και δημοτικής βιβλιοθήκης: Ένα πείραμα του Δήμου Χαλανδρίου». Στο: Ζ' Κύκλος Επιμορφωτικού Σεμιναρίου, *Το Σύγχρονο Σχολείο. Πραγματικότητα, Δυνατότητες, Προοπτικές*, Αθήνα: Πατάκη, σελ. 34-37.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (1994). «Σχολικός χρόνος, Ελεύθερος χρόνος και Φιλαναγνωσία». Στο: Β. Αγγελοπούλου & Ι. Βασιλαράκης (επιμ.), *Φιλαναγνωσία και Παιδική Λογοτεχνία*. Αθήνα: Δελφίνι, σελ. 45-67.
- Μελάς, Δ. (1998). «Η διδασκαλία της γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση-Επιτεύξεις και παραλείψεις». Στο: Χ. Τσολάκης (επιμ.). *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας*, Θεσσαλονίκη: Κώδικας, σελ. 141-149.

- Μπουλούμπας, Χ. (2002). «Μια νέα πρόταση για την προσέγγιση της παιδικής λογοτεχνίας. Ένα παράδειγμα». Στο: Β. Οικονομοπούλου (επιμ.), *Παιδική-Νεανική Λογοτεχνία: Το μαγικό Ραβδί της Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Πατάκης, σελ. 73-91.
- Ντελόπουλος, Κ. (1998). «Η Σχολική Βιβλιοθήκη προέκταση της εκπαιδευτικής πράξης και μέσο διεύρυνσης του σχολικού προγράμματος». Στο: *Η Βιβλιοθήκη και το Βιβλίο στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλιοπωλών και Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, σελ. 109-119.
- Ντελόπουλος, Κ. (1999). «Η λογοτεχνία στο σχολείο και η σχολική βιβλιοθήκη». Στο: Β. Αποστολίδου – Ε. Χοντολίδου (επιμ.), *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, σελ. 277-283.
- Οικονομοπούλου, Χ. (1991). «Σχολικές βιβλιοθήκες. Δειγματοληπτική έρευνα για τις σχολικές βιβλιοθήκες της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο Δήμο Κερατσινίου», *Λόγος και Πράξη*, 46, 69-75.
- Οικονομοπούλου, Χ. (1998). «Σχολικές Βιβλιοθήκες: Θα γίνει -ή όχι- ο θεσμός πραγματικότητα στην Ελλάδα του 2000;» Στο: *Η Βιβλιοθήκη και το Βιβλίο στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλιοπωλών και Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, σελ. 62-67.
- Ορφανίδου, Ι. (1993). «Η διδασκαλία της ποίησης ως ταυτόχρονη λειτουργία λόγου, ήχου, εικόνας και μουσικής». Στο: Δ' Κύκλος Επιμορφωτικού Σεμιναρίου, *Η Διδακτική Πράξη, Πολλαπλοί τρόποι, σύγχρονες μέθοδοι και τεχνικές διδασκαλίας*. Αθήνα: Πατάκης, σελ. 23-31.
- Rustemeyer, R. (1992). *Praktisch-methodische Schritte der Inhaltsanalyse. Eine Einführung am Beispiel der Analyse von Interviewtexten*. Munster: Aschendorff.
- Σακελλαρίου, Χ. (2003). *Παιδί και Βιβλίο*. Αθήνα: Μελωδία-Καψάσκη.
- Σιγάλας, Χ. (1998). «Ο σχεδιασμός του υπουργείου Παιδείας για τις Σχολικές Βιβλιοθήκες την επόμενη τριετία και το Δεύτερο Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης». Στο: *Η Βιβλιοθήκη και το Βιβλίο στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλιοπωλών και Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, σελ. 85-93.
- Σίνα, Β. (1998). «Η Σχολική βιβλιοθήκη: Οργάνωση και λειτουργία». Στο: *Η Βιβλιοθήκη και το Βιβλίο στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλιοπωλών και Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, σελ. 120-125.
- Strauss, A. – Corbin, J. (1994). «Grounded theory methodology», In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (eds.), *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Χαραμής, Π. (1997). «Σχολική βιβλιοθήκη και διδακτική πράξη». Στο: *Ανάγνωση και Σχολείο*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Βιβλίου και Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, σελ. 93-101.
- Χαραμής, Π. (1998). «Σχολική βιβλιοθήκη και διδακτική πράξη». Στο: *Η Βιβλιοθήκη και το Βιβλίο στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλιοπωλών και Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, σελ. 94-105.
- Χατζηδημητρίου-Παράσχου, Σ. (2000). «Ο ελληνικός περιοδικός τύπος για παιδιά και νέους. Η ιστορία του, η προσφορά του», *Περίπλους*, 49, 48-58.
- Ψύρρας, Θ. (1997). «Για να φτιάξουμε αναγνώστες», *Η λέσχη των Εκπαιδευτικών*, 16, 24-32.